BALYA-KARAAYDIN MADEN ŞİRKETİ İŞÇİLERİ (1901-1922)*

The Workers of the Balya-Karaaydın Mining Company (1901-1922)

İsmail BÜLBÜL**

ÖZ

Araştırmanın Temelleri: Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine göre Balya-Karaaydın Maden Şirketi'nde çalışan işçiler.

Amacı: Bayla-Karaaydın Maden Şirketi'nde çalışan işçilerin mevcut durumlarını ortaya koymak ve işçi tarihindeki yerini belirlemek.

Veri Kaynakları: Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri.

Ana Tartışma: Madende kimler, hangi koşullarda çalışıyorlardı? Çalışırken ne gibi tehlikelerle karşılaşıyorlardı? Düzenledikleri grevlerin sebepleri nelerdi?

Sonuçlar: Maden işçileri, maden civarında yaşayan Müslim-gayrimüslimlerden, Anadolu'dan ve Avrupa'dan gelenlerden oluşmaktaydı. İşçilerin çalışma koşulları son derece kötüydü. İş kazalarının büyük bir kısmı işçilerin dikkatsizliğinden meydana gelmişti. İşçiler kaza sonrası tazminat alamamış veya kendilerine cüzi bir miktar ödenmişti. Çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve ücretlerinin arttırılmasını isteyen işçiler iki defa grev düzenledi. Bu iki grevde de istediklerini elde edemediler. Fakat hak arayışında önemli bir yol kat ettiler.

Anahtar Kelimeler: Balya-Karaaydın Maden Şirketi, işçi, iş kazaları, grev.

ABSTRACT

Bases of the Research: The Workers of the Balya-Karaaydın Mining Company according to the Prime Minister's Office Ottoman Archives.

Purpose of the Research: To expose position of the workers of the Balya-Karaaydın Mining Company and to point out their place in the labour history

Resources of Data: The documents in the Prime Minister's Office Ottoman Archives.

Main Discussion: under what conditions did work in the mine ? What kind of dangers did they face while working ? What were reasons of the strikes they staged.

Conclusions: The mineworkers consisted of muslims and non-muslims from around the mine area, Anatolia and Europe. Working conditions of the workers were extremely bad. Most of the working accidents happened because of workers' recklessness. The workers couldn't get compensation after accidents or got paid a little amount. The workers who claimed better working conditions and price increase staged two strikes. They couldn't get what they want in both strikes. But they made important development in claiming justice.

Key Words: The Balya-Karaaydın Mining Company, worker, working accidents, strike.

1. GİRİŞ

Osmanlılar, madenlerin işletilmesinde şer'î hükümleri, mahalli örf ve adetleri ve bazen de miri menfaatleri göz önünde tutarak hazırladıkları kanunları tatbik etmişlerdi (Çağatay, 1943: 119). Bu kanunlar 1869 yılında Maâdin Nizamnamesi'nin hazırlanmasına kadar yürürlükte kaldı (Eldem, 1994: 41). Mevcut belgeler madenlerin keşfinden işletilmesine ve elde edilen gelirlere kadar ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Fakat bunların içerisinde işçilere dair çok az bilgi

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt 13 Sayı 24
Aralık 2010
ss.227-240

* Bu makale 108K003 numaralı ve "Maden Arama Faaliyetlerinde Alternatif Bir Araç Olarak 'Tarih': Osmanlı döneminde Balıkesir'de Madencilik (1839-1923)" başlıklı Tubitak projesi kapsamında hazırlanmıştır.

** Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

bulunmaktadır.[1] Bu durum madencilik sektörünün Osmanlılarda geç gelişme göstermesinden kaynaklanmış olabilir. Ancak 19. yüzyılda başta Fransızlar olmak üzere İngilizlerin, Almanların ve İtalyanların kurdukları şirketler, madencilik sektörünün hızla gelişmesini sağlamış ve geride işçi hukukuna, işçilerin sosyal yaşantısına ve işçi hareketlerine değinen çok sayıda belge bırakarak bu alanda çalışan işçilerin tarihinin yazılmasını mümkün kılmıştır.

Osmanlı Devleti Bosna ve Sırbistan'daki zengin maden yataklarını ele geçirince buradaki işletmeler için yeni bir düzenleme getirmemiş, Osmanlı öncesi var olan yönetmelikleri tercüme ederek uygulamaya devam etmiştir (İnalcık, 2000: 92). Yeni bulunan bir madenin işletilmesinde ise şu yol takip edilmiştir: Maden emininin tayininden sonra eminin maiyetine madenci ve güvenliği sağlayacak bir miktar asker verilir, ardından maden çalışanları için evler, çalışanların ihtiyaçlarını temin edecekleri dükkanlar, ibadethaneler ve nakliyatta kullanılacak hayvanlar için barınaklar inşa edilirdi. Son olarak üretimde kullanılacak tesisler kurulurdu. Üretime geçen madendeki cevher, işçilerin ortaklaşa çalışması sonucu yer altından çıkarılır ve kullanışlı hale getirilirdi. Bütün bunlar maden eminin denetiminde gerçekleşirdi. Maden emini maden ile ilgili yasal mevzuatın uygulayıcısı idi (Tızlak, 1997: 95-97).

Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku" adlı makalesinde "maden işleri teşkilatı" ifadesi altında maden çalışanlarını dört gruba ayırmıştır. Bunlar:

"1- Ustalar: Hutmanlar, Kalcılar, Prustadlar, Şafarlar, Lüpçüler, İfrazcılar, Sahib-i Ayarlar, Meremmetciler, Neccarlar (çilingir), Demirciler, Marangozlar. 2- İşçiler: Askeri teşkilata bağlı olan yaya, piyade, müsellem, Yörük ve mütekait sipahizadeler; reayadan ayırt edilerek madenci sınıfına dahil edilen Plakançarlar, Tekneciler, Kazıcılar, Dolapçılar, Lağımcılar, Muştlarlar, Rençberler; Esirler. 3- Yardımcılar: Odun, kömür, sırık getiriciler, mekkariler, maden işlerine yardım eden civar köy ahalisi. 4- Muhafızlar: Sekbanlar, Martaloslar, aşiret reisleri, bazı bölgelerin mıntıka valisi." (Çağatay, 1943: 126).

Madenci taifesi tamamen askeri kısımdandı ve meslek babadan oğula geçerdi. Yani ustanın oğlu usta, kalcının oğlu kalcı olurdu. Madenciler çalışma süreleri doldurmadan ve izin almadan hiçbir yere gidemezlerdi. Kendi aralarındaki veya başkaları ile olan davaları maden emini tarafından çözümlenirdi. Yine şikayetleriyle de maden emini ilgilenirdi (Çağatay, 1943: 125). Bu bağlamda maden işçilerinin devletin çalışanları olduklarını ve devletin madenciler üzerinde tartışmasız bir otoriteye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu hakimiyet 19. yüzyılda da devam etmiştir. Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu" adlı makalesinde asker kökenli madencilere dikkat çekmiş, işçilerin sendika kurmalarına ve grev yapmalarına ihtilal gözü ile bakıldığını belirtmiştir (Karakışla, 2007: 28, 45). Maden çalışanlarının sivilleşmesinden sonra bile devlet, işçiler üzerindeki otoritesini korumaya devam etti. İşçi ve işveren arasında halledilemeyen meseleler devlet eliyle giderilmeye çalışıldı. İşçiler meselelerin halledilemediği durumlarda grev düzenlediler. 1909 yılına kadar kanunlarda grevin yasak olduğuna dair kesin bir ifade yer almamıştı. 1909 yılında çıkarılan Grev Kanunu ile grev yasaklandı.

[1] Osmanlı'da Maden işçilerinin durumu için bkz: M. Bülent Varlık, "Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul 1985.

2. BALYA-KARAAYDIN MADEN ŞİRKETİ'NİN KURULUŞU

Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda sanayi alanında yaşanan gelişmeler Batı'da ciddi miktarda sermaye birikimine neden olmuştur. Osmanlı Devleti bu gelişmeleri yakından takip edememiş ve Batı için bir pazar haline gelmiştir.[2] Batı ürünleri Osmanlı pazarlarında geniş bir alıcı kitlesine ulaşırken, Batı sermayesi de gelişen sanayisi için hammadde arayışına girmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin zengin yer altı kaynaklarına yatırım yapmışlardır.

Batılıların madencilik sektöründeki ilk büyük yatırımı 1885'te İngiliz sermayedarı Paterson ve ortakları tarafından yapılmıştır. Paterson'un şirketi, krom madeninin işletilmesi için 10 milyon kuruşluk sermaye ile faaliyete geçmiştir. Bu yatırımı 1887'de İngiliz sermayesi ile kurulan Boraks Şirketi takip etmiştir. Şirketin sermayesi 39.5 milyon kuruştur. 1892'de 49.2 milyon kuruşluk sermaye ile Fransızlar Balya-Karaaydın Şirketi'ni kurmuşlardır (Eldem, 1994: 46).

Balya-Karaaydın Şirketi Balya'da üç farklı madenin işletme imtiyazına sahipti. Bunlar simli kurşun, linyit kömürü ve manganez idi. Bu madenlerin içerisinde az miktarda çinko, gümüş ve kükürtlü demir bulunuyordu (Su, 1939: 13). Balya-Karaaydın Şirketi'nin kuruluşundan önce, Balya'daki Kocagümüş ve Karaaydın[3] mevkilerindeki simli kurşun madenlerinin işletme imtiyazı 3 Ağustos 1877'de Fransız tebaasından Ropol'e verilmişti. Ropol 18 Mart 1879'da haklarını Almanya tebaasından Mösyö Rayzer'e, Rayzer 18 Haziran 1879'da İngiliz tebaasından Alfred ve üç ortağına, İngiliz yatırımcılar 6 Kasım 1882'de Lorium Uzin şirketine ve bu şirket de 6 Eylül 1892'de Balya-Karaaydın Şirketi'ne devretmiştir (T.OMİ, Nr. 1688/18). Balya'da kömür madeni Mancılık mevkiinden çıkarılmaktaydı. Madenin işletme imtiyazı 29 Haziran 1885'te Mösyö Rayzer'e verilmiştir. Mösyö Rayzer işletme imtiyazını 12 Temmuz 1888'de Dersaadet Bankası'na devretmiştir. Balya-Karaaydın Şirketi de madenin işletme imtiyazını 6 Eylül 1892 tarihinde Dersaadet Bankası'ndan almıştır (T.OMİ, Nr. 1688/18). Balya-Karaaydın Şirketi'nin Balya'da işletme hakkına sahip olduğu bir diğer maden Patlak mevkiindeki manganez madenidir. Şirket'e madenin işletme imtiyazı 23 Temmuz 1898'de verilmiştir (T.OMİ, Nr. 1688/18).

Bu üç madende beş büyük ocak bulunuyordu. Bunlar Koca, Arı, Sarısu, Orta ve Karaca ocakları idi. Bunların içinde en büyük olanı Arı Ocağı, belgelerde geçen ifade ile Arı Mağara idi. Arı Mağara ile Orta Mağara yer altında birleşiyordu (Su, 1939: 14).

Balya-Karaaydın Şirketi'nin merkezi İstanbul-Galata'da merkez rıhtımındaki bir handa idi (T.OMİ, Nr. 1692/74). Şirketin 1906 yılında müdür, muhasebeci, mühendis, doktor, eczacı, kimyager, katip gibi görevlilerden oluşan 32 kişilik idari personeli bulunmaktaydı (Mutaf, 2003: 78). 1911 yılında personel ve işçi olmak üzere toplam 1240 kişi bu madende çalışmaktaydı (Eldem, 1994: 47). Üretim kapasitesi yılda 6-7 bin ton civarındaydı. Çıkarılan cevher Akçay iskelesi yoluyla Avrupa'ya ihraç ediliyordu (Mutaf, 2003: 78).[4]

3. BALYA-KARAAYDIN MADEN ŞİRKETİ'NDE ÇALIŞAN İŞÇİLERİN KİMLİKLERİ

Bu başlık altında işçilerin etnik kökenleri, mensup oldukları dini inançlar ve geldikleri bölgeler ele alınarak farklılığın işçiler arasında ve işçilerle şirket

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt 13 Sayı 24
Aralık 2010
ss.227-240

[2] Osmanlı Devleti'nde Batılı anlamda sanayi teşebbüsleri için Bkz. Edward C. Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Editörler: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara 2006.

[3] Metinde geçen yerler için Bkz. Ek 1.

[4] Balya-Karaaydın Şirketi Mancılık-Balya-Osmanlar-Palamutluk güzergahında toplam 97,5 kilometre uzunluğunda dekovil hattı kurmuştur. Madenlerden çıkarılan cevher hayvanların çektiği vagonlarla bu hat üzerinden Palamutluk'a oradan arabalarla Akçay'a götürülmektedir. 1323 Senesi Maden İstatistiği, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, 1325.

arasındaki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Bu konuda tutulan kaza raporları ve işçilerin şikayetlerini dile getirdikleri dilekçeler bazı bilgiler vermektedir.

3 Temmuz 1909'da Sadrazama sunulan bir şikayet dilekçesi otuz maden işçisinin mührünü taşımaktadır. 18 mühürde Veli, Hakkı, Salih, Musa, Mevlüd gibi Müslüman adları mevcuttur. On mühür, kişilerin baş harflerinin kazındığı Yunan alfabesi ile hazırlanmıştır. İki mühür ise silik çıktığı için okunamamıştır. Mühürler, işçilerin önemli bir kısmının Müslümanlardan oluştuğuna işaret etmektedir (T.OMİ, Nr. 1596/53).

Yine aynı dilekçe üzerine yapılan yazışmalarda, madende maden civarındaki ahaliye değil de Anadolu'dan ve Ege Adaları'ndan gelenlere iş verildiği belirtilmiştir (T.OMİ, Nr. 1596/53). Dilekçe 1908 grevinden[5] sonraki tarihi taşımaktadır. Şirket, greve giden işçileri, yerlerine başkalarını almakla tehdit etmiş ve yaklaşık altmış kişiyi işe almıştır. Bunlar Balya'nın esnafından ve bahçıvanlarından seçilmiş maden işinde uzman olmayan kişilerdi (Su, 1939: 16). Dolayısı ile Anadolu'dan ve Ege Adaları'ndan işçi alımı söz konusu değildi. Ancak madende Anadolu'dan gelen işçilerin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu işçiler, devletin, maden şirketlerinin başka bölgelerden işçi alımına izin vermesinden sonra Balya'ya gelmiştir (Quataert, 2009: 19, 20). Nitekim 6 kazazede ve işçilerin grev yapmaları konusunda uyarılarda bulunanlardan 6 kişi Erzincanlı, 1 kazazede Trabzonlu, 1 kazazede Çanakkaleli idi.[6]

Balya-Karaaydın Maden Şirketinin kuruluşundan iki yıl öncesine ait nüfus bilgilerine göre Balya nüfusu 23. 757 idi. Bu nüfusun içerisinde Gayri Müslim ve Bulgar başlıkları altında verilen rakamlara bakıldığında Gayri Müslimlerin 346, Bulgarların ise 1577 kişiden ibaret olduğun görülür. Bulgarların sayısı 1900 yılında 2365'e ulaşmıştı (Mutaf, 2003: 78). İlçedeki Bulgar nüfusunun hızlı bir şekilde artışı madenle bağlantılı gibi görünmektedir. Çünkü Balya'da dışarıdan gelecek büyük bir nüfusun istihdam edilebileceği maden dışında bir iş sahası bulunmuyordu. Buradan hareketle Bulgarların madende çalıştıklarını söylemek mümkündür.

I. Dünya Savaşı'nda Balya-Karaaydın Maden Şirketi'nin kontrolü Almanlara geçince Almanlar madende Romanyalı ve İtalyan esirleri çalıştırdılar. Madende az miktarda da Alman işçi bulunmaktaydı. Alman işçiler madende savaştan önce çalışmaya başlamışlardı (T.OMİ, Nr. 1663/44; HR. SYS, Nr. 2231/30).

İttihat ve Terakki yönetimi Batı Anadolu ve Trakya'daki Rumları 1914 ve 1917 yıllarında göçe tabi tutmak istemiş, ancak bu politika uygulanmamıştır (Bayraktar, 2002: 56-72). Bu politika çerçevesinde Balya Kaymakamı Rum işçilerini bölgeden uzaklaştırmak istemiştir. Fakat Rus elçisi bu durumun Rusya tarafından hoş karşılanmayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine 1 Mayıs 1914'te Kesendire'deki[7] Müslüman maden işçileri ile Rum işçilerin değiştirilmesine karar verilmiştir (DH. ŞFR, Nr. 40/131). Savaş sonrası tutulan kaza raporlarında kazazedeler ve şahitler arasında çok sayıda Rum'un bulunduğu dikkate alınırsa mübadele gerçekleştirilmemiştir. En azında Balya bölgesindeki Rumların yerlerinde bırakıldığı söylenebilir.

Madende çalışanlar arasında Müslim-Gayrimüslim ya da Balyalı-Balya dışından gelenler olmak üzere bir ayrım yapılabilir. Buna göre işçiler mensup oldukları dine göre mahalleler oluşturdular. Kazanın mahalli yapısına bakıldığında, İslam, Hıristiyan ve Rum adlı mahalleler görülür (T.OMİ, Nr. 1684-17; Karesi

[5] 1908 grevi Grevler başlığı altında incelenmiştir.
[6] Kazalar ve kazazedeler İş Kazaları başlığı altında ele alınmıştır.
[7] Kesendire Selanik Vilayetine bağlı bir kaza olup burada manganez, demir, silis, fosfor ve kükürt madenleri çıkarılıyordu. 1323 Senesi Maden İstatistiği, s. 23.

Gazetesi, 11 Haziran 1914; T.OMİ, Nr. 1684/17). Mensup oldukları dine ya da etnik kimliğe göre yerleşme, kişilerin kimliklerini koruma kaygısından ileri gelmiş olabilir. Fakat bu kaygı hiçbir zaman çatışmaya dönüşmemiştir. En azından Balya maden işçileri arasında böyle bir vakaya rastlanmamıştır. Bilakis işçiler ortak kaygı ve beklentilerden dolayı birlikte hareket etmişlerdir. Mesela 3 Temmuz 1909 tarihli dilekçe Müslüman ve Rum işçiler tarafından verilmişti. Dilekçeden anlaşıldığına göre işçiler, çalışma koşullarının iyileştirilmesini ve ücretlerinin arttırılmasını istemişlerdi (T.OMİ, Nr. 1596/53).

1918 yılında Arı Mağara'da dikkatsizlik sonucu meydana gelen patlamanın sebepleri araştırılırken olay mahallinde çalışan işçilerin bilgisine başvurulmuştu. Bunlardan birisi olan Erzincanlı Çavuş İsmail oğlu Hüseyin olayı anlatırken emri altında çalışan iki Alman işçiyi dinamit patlatmaması konusunda uyardığını belirtmiştir. Raporda geçen ifadeye göre Hüseyin amelelere "bom bom yok" demiştir. İfadeden de anlaşıldığı gibi Hüseyin yansıma kelimelerinden oluşan basit bir cümle ile dinamit patlatmayı yasaklamıştı. Alman işçilerden birisi bu uyarıya karşılık "sen terk çavuş" cümlesini kurmuştur. Hüseyin baş çavuşa durumu bildirmek için dışarıya çıktığında Alman işçiler dinamiti ateşleyerek tabandaki suyun ocağa dolmasına neden olmuştur. Bu iki Alman işçi Türkçeyi bilmiyordu ve bu durum Türkçe'yi bilmeyen işçilerin diğer işçilerle iletişiminde sorun oluşturmuş gibi görünmektedir (T.OMİ, Nr. 1663/44).

4. İŞ KAZALARI

Cevherin yer altından çıkarılıp ihraç edilmesine kadar geçen süreç içerisinde işçiler arasında iş bölümü vardır. İşçiler, bu süreçte üzerlerine düşen görevi büyük bir dikkatle yerine getirmek zorundaydı. Aksi takdirde yapacakları hatalar neticesinde sakat kalabilirlerdi. Hatta bazı hatalar işçiyi ölüme götürebilirdi. Nitekim kaza raporlarında bu durum sıklıkla görülmektedir.

Kazaların büyük bir kısmı işçilerin hareket halindeki vagonlara binmeye çalışmasından veya vagonların devrilmesinden meydana gelmiştir. 10 Mayıs 1918'de Balyalı Ömer oğlu İbrahim, maden depolarından tathirhaneye[8] cevher götüren hareket halindeki vagona atlamak istediği sırada sağ bacağı duvar ile vagon arasına sıkışmıştır. Raporda İbrahim'in "kemiklerinin meydana" çıktığı belirtilmektedir (T.OMİ, Nr. 1663-81). 25 yaşındaki Agonyalı Yorgi oğlu Kasti 18 Haziran 1918'de saat 09:50'de tathirhaneye cevher taşıyan hareket halindeki vagonlara atladığı sırada ayağı kaymış, sağ kalçası vagonun tekerlekleri tarafından ezilmiştir. Şahitlerin ifadesine göre Kasti'nin hareket halindeki vagonlara sık sık binmektedir. Bu yüzden defalarca uyarı almıştır. Hatta son uyarıda şirket yetkilileri Kasti'yi işten çıkarmakla tehdit etmişlerdir (T.OMİ, Nr. 1663-81). Yine defalarca uyarılan 18 yaşındaki Balyalı Mehmed Ali oğlu Ali tathirhaneye cevher taşırken Sarısu ana galerisinin önünde bulunan geçitte kolunu sıkıştırmış, sağ kolundan ve başından yaralanmıştır (T.OMİ, Nr. 1684/17). Balya'nın Çakallar köyünden demiryolu işçisi 32 yaşındaki Mustafa oğlu Kadir 13 Ekim 1920'de maaşını almak için Balya'ya giderken yürümek yerine hareket halindeki vagona binmeye çalışmış, bu sırada iki vagon arasına sıkışarak ayak parmaklarından yaralanmıştır (T.OMİ, Nr. 1684/17). 19 Nisan 1921 tarihinde Sarısu Mağarasında 29 yaşındaki Balıkesirli İsmail oğlu Tahsin yük vagonunun devrilmesi sonucunda ayak parmaklarından yaralanmıştır. Kaza, yol üzerindeki direklerin yola düşmesinden kaynaklanmıştır. Liva mühendisi, kazanın şirketin gerekli tedbirleri almamasından ileri geldiğini ifade etmiş ve gereken önlemleri alması konusunda şirkete uyarıda bulunmuştur (T.OMİ, Nr. 1686/17). 10 Temmuz 1921'de Erzincanlı Hasan oğlu İlyas işaret

[8] Tathirhane, madenin içerisinde bulunan elementin kimyasal oranını yükseltmek için kimyasal işlemlerin yapıldığı yer demektir. Şevki Bayraktar-Gültekin Emre, "Balya Kurşun Madenleri Üzerinde Fransız Emperyalizmi-Balya'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Madenin Dünü-Bugünü", Ülke, 9, 1979, s. 155.

kampanacısı[9] olarak çalıştığı Arı Mağara'da su içmek için bulunduğu yerden ayrılmış, dışarıya çıkan vagonlara atlamak istemiş ve dengesini kaybederek düşmüştür. Öte yandan İlyas bulunduğu yeri terk ederek galeride çalışan işçilerin hayatını da tehlikeye atmıştır. Çünkü İlyas mağara içerisinde iletişimi sağlamakla görevlidir (T.OMİ, Nr. 1687/1).

3 Ekim 1918'de nakliyat işçilerinden Nebi oğlu Nasuh, Karabayır mevkiinden Mancılık'a doğru vagonları götürürken, 24. kilometrede yük katarı devrilmiştir. Nasuh ve vagonda bulunan arkadaşı ağır bir şekilde yaralanmıştır. Kazaya dair raporda, Nasuh'un frene zamanında basamadığı için hat üzerinde bulunan bir taşa çarparak devrildiği belirtilmiştir (T.OMİ, Nr. 1663-81). 1 Eylül 1921'de meydana gelen kazada Hasan oğlu Hasan, Nebi oğlu Nasuh kadar şanslı olamamıştır. Balyanın Osmanlar karyesinden 23 yaşındaki Hasan oğlu Hasan Palamutluk'a giderken yük katarını hızlı sürmüş ve hızdan dolayı katar devrilmiştir. Hasan kurşun yükünün altında kalarak hayatını kaybetmiştir (T.OMİ, Nr. 1687/40). Bir diğer kaza ise devrilen vagonunun kaldırılması sırasında meydana gelmiştir. Matkap işçisi Trabzonlu Bilal İbrahim 22 Nisan 1922'de, akşam saat dokuz civarında su içmek için bulunduğu yerden ayrılmış, yolda vagonunu devirmiş Mustafa İbrahim'e yardım etmek istemiş, vagonları kaldırırken kolu maden oluğunun ağız tahtası arasında sıkışarak yaralanmıştır (T.OMİ, Nr. 1690/31).

Dinamit patlatılması ve buna bağlı işlerden meydana gelen kazalardan dört kişi yaralanmıştır. 1901 yılında tutulan kaza raporuna göre Kosti Anio, Arı Mağara'da açılan dört lağımın dördünün de patladığını düşünerek lağımların yanına gelmiş, bu sırada ateş almayan dördüncü lağım patlayarak Kosti Anio'nun elinden ve sol gözünden yaralanmasına sebep olmuştur (T.OMİ, Nr. 1559/2). Benzer bir kaza 16 Mart 1922'de Balyanın Narlı köyünden 39 yaşındaki Ahmed Raşid'in başına gelmiştir. Ahmed Raşid Arı Mağara'da matkap işçisi iken açılan lağımın patladığını düşünerek lağımın olduğu yere gitmiş, bu sırada patlamayan bir lağım ateş almıştır. Ahmed Raşid başından, elinden ve bacağından yaralanmıştır (T.OMİ, Nr. 1689/72). Dinamitlerin patlatılmasından sonra tavanda oluşan çatlakları temizlemek için harekete geçen Gelibolu'lu 45 yaşındaki Yorgi eline aldığı matkabı çatlağa sokarak tehlike arz eden büyük bir kitleyi yere düşürmeye çalışmıştır. Bu sırada kitle Yorgi'nin bacağının üzerine düşmüş ve bacağını kırmıştır (T.OMİ, Nr. 1663-71). Benzer bir kaza Balya'nın Müstecab köyünden 17 yaşındaki Ahmed oğlu Hüsameddin'in başına gelmiştir. Hüsameddin tavandaki çatlağı temizlerken düşen taş yüzünden yaralanmıştır (T.OMİ, Nr. 1686/65).

Şirketin, Arı Mağara'da işleyen kuyuda gerekli tertibatı almamasından dolayı bir kişi hayatını kaybetmiş, bir kişi de ciddi şeklide yaralanmıştır. 5 Nisan 1920'de Erzincanlı İbrahim oğlu Mevali kuyuda işleyen kafesin demirlerinin kırılması sonucu ayağını kafes ile kiriş arasına sıkıştırmış, bacakları diz kapağına kadar ezilmiş ve can havli ile kendisini kafesten atınca hayatını kaybetmiştir (T.OMİ, Nr. 1684-35). 19 Nisan 1921'de 43 yaşındaki Erzincanlı matkap işçisi Ali oğlu Halil, kafesle 180 sathına indikten sonra kafeste kalan alet-edavatı almak için kafese geri dönmüş, kafesten çıkarken kafesin hareket etmesi sonucu ayağı kırılmış ve başından yaralanmıştır. Kazazede ise kazanın malzemeleri kafesten çıkarırken olduğunu belirtmiştir. Şahitlerin belirttiğine göre kafesi kontrol edecek görevli yerinde bulunmuyordu. Dolayısı ile meydana gelen kazada kafesi kontrol eden memurun ihmali de önemli bir paya sahipti (T.OMİ, Nr. 1686/17). Liva mühendislerinin raporları her iki kazada da şirketin ihmali olduğunu belirtmektedir. Buna göre kafeste gerekli tertibat alınmamış, kuyunun en alt seviyesi ile en üst seviyesi arasında iletişimi sağlayacak bir tesisat yapılmamış, yönetmeliğe aykırı

[9] İşaret kampanacası kuyu içerisinde çan veya zil ile iletişimi sağlayan kimsedir. Önemli bir vazifedir. http://www.etimaden.gov.tr/tr/madensozluk/II.htm, 06.07.2010

olarak bacalar açılmıştır. Liva mühendisleri şirketi uyararak bir an önce kafeste gerekli tertibatın alınmasını ve kuyu ile çeşitli derinliklerde çalışanlar arasında irtibatı sağlayacak teneke boruların tesisini istemiştir. İki kaza arasında bir yıllık süre bulunuyordu. Mühendislerin alınmasını istediği tedbirler, her iki raporda da aynı idi. Dolayısıyla şirket, ilk kazadan sonra yapılan uyarıları dikkate almamıştı.

İşçilerin dikkatsizliği sonucu meydana gelen kazalarda üç kişi yaralanmıştır. 1918 yılında Akçay'da saat üç sıralarında Balya'nın Afşar köyünden 44 yaşındaki Ali oğlu Mehmed Ali manivela ile yük kaldırırken dikkatsizlik sonucu manivelayı elinden kaçırmış ve sağ kolu zedelenmiştir (T.OMİ, Nr. 1684/17). 11 Şubat 1922'de Balyalı 42 yaşındaki Hıristo Sergaliyan marangozhanede çalışırken dikkatsizlik sonucu elini rendeye kaptırmıştır (T.OMİ, Nr. 1689/72). Bir diğer kaza ise 30 Nisan 1922 tarihinde meydana gelmiştir. Hasan Salih 120 satıhda direkleri birbirine bağlarken, iyi bağlayamadığı bir direk kayarak gözüne isabet etmiştir (T.OMİ, Nr. 1691/40).

Dikkat çekici bir kaza da Erzincanlı Kadir'in başına gelmiştir. Kadir'in sekiz yıllık tecrübesi vardı. 9 Haziran 1918'de meydana gelen kazadan yaklaşık iki ay önce de çavuşluğa terfi etmişti. Kaza anında gece postasında çalışan Kadir gündüz postasında patlamayan lağımı eline aldığı demir bir çubukla karıştırmış, sonra demir çubuğa bir tokmakla vurmaya başlamıştır. Bu esnada çubuktan çıkan kıvılcım lağımın ateş almasına ve dinamitin patlamasına neden olmuştur. Kadir, yaptığı hatayı sol elini ve iki gözünü kaybederek ödemiştir. Liva mühendisi hazırladığı raporda Kadir'in davranışını "tehlikeli", "cüretkârâne" ve "düşüncesizlik" sözleri ile anlatmıştır (T.OMİ, Nr. 1663-71). Kadir'in olayı, bazı işçilerin işlerini kolaylaştırmak için tehlikeli yollar geliştirdiklerini ortaya koymaktadır.

Yorgi oğlu Kasti olayında görüldüğü gibi bazı işçiler de uyarıları dikkate almamışlar, hareket halindeki vagona atlamak suretiyle ciddi şekilde yaralanmışlardır. Uyarıları önemsememek işçilerin işte edindikleri tecrübeden doğan güven duygusu ile açıklanabilir. Erzincanlı Kadir'in olayı buna örnek gösterilebilir. Kadir, işini kolaylaştırmak için kendince bir yöntem geliştirmişti ve hem kendisine, hem de geliştirdiği yönteme güveniyordu. Muhtemelen Kadir bu yöntemi uzun bir süredir kullanıyordu. Tam otuz senedir madende çalışan Gelibolulu Yorgi, tavandaki çatlağı temizlemeye çalışırken, tecrübesine güvenerek dikkatsizce davranmıştı.

Tespit edilebilen 19 kazadan 16'sı işçilerin ihmalkarlığından ve dikkatsizliğinden kaynaklanmıştır. 3 kaza ise şirketin ihmalinden meydana gelmiştir. Bu üç kazanın ikisi kuyuda çalışan kafeste bir diğeri dekovil hattı üzerinde olmuştur.

Kaza sonrası kazazedelere yapılan tıbbi müdahaleye ilişkin herhangi bir kayda rastlayamadık. 1869 tarihli Maden Nizamnamesi'nin 66. maddesi gereğince madeni işletenler madende bir eczane ve birkaç doktor bulundurmak zorundaydı. (Maadin Nizamnamesi, 1869: 20). Bu bağlamda kazazedelere ilk tıbbi müdahaleyi maden doktorlarının yapmış olabileceğini söyleyebiliriz. Yaraları ağır olanlar ise büyük bir ihtimalle şehir hastanelerine gönderilmişti.

Kaza sonrası kazazedeye veya ailesine ne kadar tazminat ödendiğine dair düzenli kayıtlar mevcut değil. Konuya dair tek veri işçilerin 1921 yılında şirket aleyhinde Nezarete verdikleri dilekçe karşısında şirketin kendisini savunma amaçlı hazırladığı bir tablodan ibarettir. Bu tabloya göre 1330-1336/1912-1918 yılları arasında yaralı ve hastalara verilen tazminat/yardım toplamda 3643838 lira, doktor ve eczane masrafı ise 3006896 liradır (T.OMİ, Nr. 1688/18). Ne var ki şirketin işçilere yaptığı ödemeleri doğrulayacak bir başka kayıt bulunmamaktadır. Aksine

1921 tarihli dilekçe işçilerin tazminatlarını alamadıkları ve tedavilerinin yapılmadığı yönündedir.

5. BALYA MADENİNDEKİ İŞÇİLERİNİN 1908 VE 1910 GREVLERİ

İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyetin ilanını sağladıktan sonra sosyal ve ekonomik sorunlar baş göstermişti. Bu durum Cemiyetin sosyal ve ekonomik hayata dair bir politikasının olmamasından ileri gelmiştir. Cemiyet, parti politikasını Meşrutiyetin ilanından iki buçuk ay sonra, 6 Ekim 1908'de, hazırlayabilmiştir. Bu programın 13. maddesi işçi ve işveren ilişkilerinin düzenlenmesine yöneliktir (Karakışla, 2007: 48). Cemiyet, 8 Ekim 1908'de Tatil-i Eşgal Cemiyetleri hakkında bir kanun çıkartmıştır. İşçilere yönelik bir diğer kanun ise mecliste bir yıl süren görüşmeler sonunda da 8 Ağustos 1909'da yürürlüğe giren Tatil-i Eşgal Kanunu yani Grev Kanunu'dur (Ökçün, 1982: 2, 138).

Grev Kanunu işçi ile işverenin devletin aracılığı ile uzlaşmasını öngörüyordu. Uzlaşamayan işçiler işlerini bırakmakta özgürdüler. Fakat bunların gösteri yapması ve sendika kurması yasaklanmıştır. Sendika kurmaya çalışanlara, işi bırakmayan işçilere müdahale edenlere ve işçileri greve teşvik edenlere bir haftadan altı aya kadar hapis veya bir liradan yirmi beş liraya kadar para cezası getirilmiştir. Greve katılanlara ise yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapis cezası ile cezalandırılacaklardı. Kanun çıkmadan önce kurulan sendikalar bu kanunla birlikte kapatıldılar (Ökçün, 1982: 149-151). Görüldüğü gibi İttihat ve Terakki, grevi ve sendika kurmayı kesinlikle yasaklamıştır. Fakat grevin önüne geçememiştir. Nitekim 1908'den iktidarda kaldıkları 1918 yılına kadar 46 grev düzenlenmiştir (Karakışla, 2007: 48).

1908'de çeşitli iş sahalarında olduğu gibi Balya'daki maden işçileri de greve gitmişlerdi. Kamil Su, "Balıkesir Madenleri" isimli kitabını kaleme alırken döneminin Ticaret Odası Başkanı Ekrem Çavuldur'dan greve ilişkin bilgiler almıştır. Su'nun eserinde grev şu şekilde anlatılmıştır:

"…1908 yılında Mösyö Ralli Parise gitmiş ve yerine Rum mühendisi vekil bırakmıştı. Bu sırada sayısı üç bini geçen Balya maden amelesi yevmiyelerinin arttırılmasını istiyor. Direktör vekilinin idaresizliği yüzünden amelenin bu isteği reddediliyor. İşçiler grev yapacaklarını ileri sürüyorlarsa da, maden müessesesi 'başka amele bulur çalıştırırız' diye işçilerin tehditlerini mühümsemiyor. Hatta hemen hepsi esnaf, kır bekçisi, kolcu ve bahçıvanlardan bulduğu elli altmış işçi ile maden istihsal işine devam etmek istiyor. Müessesenin bu inadı karşısında maden işçileri yeni bulunanların amele olmadıklarını, madende çalışmaya hakları olamayacağını ileri sürerek isyan ediyorlar. Şirket işi telgraflarla hükümete aksettiriyor, bunun üzerine hükümet de Balıkesir, Gönen Redif taburlarından birer bölük asker Balyeye gönderiyor. İşçiler mahkeme Başkatiplerinden Kemalettin Talip, Jandarma kumandanı Yüzbaşı Şevket tarafından gizlice ve muntazam idare ediliyor ve işçilerle asker arasında vukuu muhakkak gibi görünen çarpışmanın önüne geçiliyor. Maden kuyularını su basmasına meydan vermemek için ameleler kuyulardaki el tulumbalarını nöbetle işletiyorlar, ve herhangi bir suikasti de önlemek için kuyular etrafında nöbetçiler bekletiyor, geceli gündüzlü devriye gezdiriyorlar. Hadiseyi idareten halletmek isteyen hükümet, meşrutiyetin ilanı dolayısıyla Balıkesirden ayrılan Murasarrıf Mehmed Ali Ayni'yi ve Erdek kaymakamı Memduhu Balyeye gönderiyor. Fakat amelenin yatıştırılması mümkün olamıyor. İşçiler binlerce imza taşıyan uzun telgraflarla Selanikte bulunan İttihat ve Terakki merkezinden haklarının müdafaasını ve genel merkezden birinin gönderilmesini istiyorlar. Daha sonra Sudi adında bir mebus Balyeye geliyor, şirketle amele arasını bularak hadiseyi önlemeye muvaffak oluyor." (Su, 1939: 16 dn. 1).

Çavuldur'un anlatımı ile resmi belgelere yansıyanlar hemen hemen aynıdır. Grev 1908 yılının Ağustos ortalarında başlamıştır (T.OMİ, Nr. 1596/53). Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Eylül 1908 tarihli raporda olayın işçilerin ücret artış talebinden çıktığı belirtilmiştir. Aynı raporda şirketin, işçilerin taleplerini dinleyecek bir görevli göndermedikleri, şirket ile işçiler arasında uzlaşma sağlanması için kaymakam vekili ve diğer ileri gelenlerin nasihatlerinin de işçiler tarafından dinlenmediği ifade edilmiştir. Yine raporda şirketin, isteklerini işçilere zorla kabul ettirmeye hakkı olmadığı, grevin yasak olmasa da greve katılanların katılmayanları engelleyemeyeceği yazılmıştır (DH. MKT, Nr. 2617/41).

Hükümet 1 Ekim'de eski Karesi Mutasarrıfı Mehmed Ali Bey'i olayı incelemekle görevlendirmiştir (DH. MKT, Nr. 2621/43). 24 Kasım 1908 tarihli bir belgeden Mehmed Ali Bey ile birlikte Erdek Kaymakamı Memduh Bey'in de Balya'ya gönderildiğini öğreniyoruz (DH. MKT, Nr. 2668/61). Bu iki kişi grevi sonlandıramamış, sadece greve katılanlarla katılmayanlar arasındaki çatışmayı geçici olarak önleyebilmiştir. Gerginlik 1909 başına kadar sürmüştür. Yaklaşık üç aylık süre içerisinde Karesi Mutasarrıfı bölgede olayları önleyecek yeterli miktarda jandarma bulunmadığından hükümetten defalarca yardım istemiştir (T.OMİ, Nr. 2641/97).

İttihat Terakki mensubu Sudi Bey grevi sona erdirmek amacıyla ücret artışına ilişkin bir öneride bulunmuştur. Onun önerisine göre: Sekiz kuruş alanların yevmiyesi on bir kuruşa, on bir kuruş alanların yevmiyesi de on üç kuruşa yükseltilecektir. İşçiler bu öneriyi kabul etmemiştir. Ancak işçi "sergerdelerinden" üç çavuşun ücretlerin ileride arttırılacağına dair işçileri ikna etmesi üzerine grev son bulmuştur (T.OMİ, Nr. 1596/53).

Şirket, işçilerin ücretinde anlaşıldığı gibi artış yapmıştır. Ancak bu sefer de işçileri bir ay yerine yirmi gün çalıştırarak ücret artışından doğan zararını gidermeye çalışmıştır. Mağdur olan işçiler şirketin tutumunu 3 Temmuz 1909 tarihinde kaleme aldıkları dilekçe ile Sadrazama bildirmiştir. Bu dilekçe aynı zamanda işçilerin ücret artışı dışındaki diğer taleplerinden de bahsetmektedir. Bu açıdan dilekçe hem 1908, hem de 1910 yılındaki grevlerin zam talebi dışındaki sebeplerini ortaya koymaktadır. İşçilerin dilekçede yer alan ilk talepleri bir işçi nizamnamesinin hazırlanmasıdır. Daha sonra kaza geçiren ya da ölen işçilere tazminat ödenmediğinden, emeklilere emekli maaşı ve çalışanlara ikramiye verilmediğinden bahsedilmiştir. İşçilerin bazen günde on iki-on üç saat çalıştırıldıkları, hak ettikleri ücreti alamadıkları, bu yüzden 1500'e yakın işçinin ve bu işçilerin ailelerinin "mahv" oldukları belirtilmiştir. Devamında "kontratçılar"'ın işe aldıkları kişilerden duhuliye adı altında beşer-onar lira para talep edip, bu işçileri birkaç ay çalıştırdıktan sonra işten çıkarttıklarını; yer altında çalışan işçilerin gün ışığından ve temiz havadan mahrum olduklarını, bir kısmının dumanın çok olmasından dolayı "boğucu" hava içerisinde çalıştıklarını, karşılığında düşük ücret aldıklarını ifade etmişlerdir. Hükümetten beklentileri ise şunlardır: Yevmiyelerin arttırılması, çalışma saatlerinin düzenlenmesi, çalışma süresinin sekiz saate indirilmesi, hastaların ücretsiz tedavisi, malul olanların geleceğinin garanti altına alınması, ölenlerin ailelerine tazminat ödenmesi, kontratçılığın lağv edilmesi, şirket mühendisi ve baş çavuşun işçileri tehlikeli bölgelere zorla göndermesinden dolayı çok sayıda kişinin ölmesinden dolayı mühendisle başçavuşun yerine işi bilen kişilerin tayini ve madene maden bölgesi dışından işçi alımının yasaklanması (T.OMİ, Nr. 1596/53).

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt 13 Sayı 24
Aralık 2010
ss.227-240

Maden Nizamnamesi'nin 61. maddesi gereğince şirket, işçilerin hak ettiği ücreti ödemek zorundaydı. Yine nizamnamenin 67. maddesine göre şirket kazazedelere tazminat ödemekle yükümlüydü. Aynı madde kazada şirketin ihmali olması durumunda şirkete para cezası getiriyordu (Maadin Nizamnamesi, 1869: 19,

20-21). İşçilerin, şirketin kazazedelere tazminat ödemediğine dair şikayetleri, şirket tarafından kabul edilmemiştir (T.OMİ, Nr. 1596/53).

Hükümet sadece kontratçıları tutuklayıp hapse atmakla yetinmiş, işçilerin diğer taleplerini yerine getirmemiştir (T.OMİ, Nr. 1596/53).

Kısacası, işçiler hükümetten beklentilerine yönelik bir cevap alamamışlardır. Üstelik çıkan Grev Kanunu da işçilerin hak arayışına kısıtlamalar, hatta ciddi cezalar getirmiştir. Bu yüzden işçiler, yasak olmasına rağmen yeni bir grev düzenlemiştir. Grevi madende en ağır işi yapanlar başlatmıştır. Daha sonra bunlara makine başında çalışanlar ve hafif işlerde görevli olanlar da katılmıştır (Bayraktaroğlu, 1979: 157). Fakat bütün işçilerin greve iştiraki söz konusu değildir. Grev düzenleyen işçiler, kendilere destek vermeyip işlerine devam eden işçilere müdahale etmiş ve grev düzenleyenlerle işlerine devam eden işçiler arasında taşlı sopalı kavga çıkmıştır. Gelişen olaylar karşısında Balya Kaymakamı Harbiye Nezareti'nden olayların önlenmesi için 40-50 kişilik askeri kuvvet istemiştir. Nezaret, olayı liva kumandanlığına havale etmiştir. Liva kumandanı ise eşkıya takibinden dolayı elinde çok az asker kaldığından iki süvari ve beş jandarma gönderebilmiştir. Bölgeye gelen jandarma kuvvetleri çalışan işçilere saldıran, grevi düzenleyen ve işçileri greve teşvik eden bazı kişileri tutuklamıştır. Tutuklular arasında isimleri verilmiş altı kişi Erzincan'dan Hüseyin oğlu Musa, Mehmed oğlu Hasan, Hüseyin oğlu Mehmed, Hüseyin oğlu Mustafa, Hüseyin oğlu Hasan ve Nesimi oğlu Hasan'dır. Resmi makamlar bunları grevin "müşevviki"[10] olarak nitelendirmiştir. Altı Erzincanlı çıkarıldıkları mahkemede berat etmişlerse de daha önce de benzer davranışlar sergilediklerinden şirket, bunların işine son vermiştir (DH.İD, Nr. 111/1).

6. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA BALYA MADENİNDE ÇALIŞAN İŞÇİLERİN DURUMU

Savaş yıllarında maden işçilerine dair çok az kayıt bulunmaktadır. Bunlardan ilki Balya'dan uzaklaştırılmak istenen Rum işçileri ile alakalıdır. Balya kaymakamı maden işçilerini bölgeden uzaklaştırmak isteyince hükümet Rusların müdahalesi ile karşılaşmıştır. Bunun üzerine 1 Mayıs 1914'te buradaki Rum işçilerle Kesendire'deki Müslüman işçilerin değiştirilmesine karar verilmiştir (DH. ŞFR, Nr. 40/131). Dahiliye Nazırı, 2 Mayıs 1914'te Balya'daki Rum işçilerin son durumu hakkında Karesi mutasarrıfının bilgisine başvurmuştur (DH.ŞFR, Nr. 40/139). Bu hadise yerel basında "Balya Meselesi" başlığı altında ele alınmıştır. Gazeteye göre Balya madenindeki işçiler grev düzenlemişler ve merkez livadan bölgeye yirmi kadar jandarma ve bir bölük asker gönderilmiştir (Karesi Gazetesi, 21 Nisan 1330). İttihat ve Terakki yönetiminin politikası çerçevesinde gelişen bu olay, hükümetin işleri gizli tutmak istemesinden dolayı gazeteye işçi grevi şeklinde yansımıştır.

22 Şubat 1915'te Karesi Gazetesi'nde çıkan bir habere göre maden işçileri Donanma yararına bir mağaza açmışlardır. Mağazanın idaresinden Seyit Süleyman Çavuş sorumludur. Halil oğlu Salih Efendi katiplik vazifesini üstlenmiştir. Mehmet oğlu Ali Ağa, Halil Ağa ve Hüseyin Efendi aza seçilmiştir (Karesi Gazetesi, 22 Şubat 1915).

Savaş yıllarında Balya-Karaaydın Şirketi'nin kontrolü Almanlara geçmiştir. Almanlar madene savaşta ele geçirdikleri esirleri getirmiştir. Herhalde bu esirler işçiler arasında en kötü konuma sahiptiler. Almanlar bunları boğaz tokluğuna ve sakat kalıncaya kadar çalıştırmıştır. Esir işçiler şirketin sağlık alanında sunduğu

[10] Müşevvik teşvik eden, bir kimseyi kötü işler yapmaya yönelten, ayartan, her hangi bir konuda suç işlemeye niyeti olmakla birlikte henüz o suçu işlemeye karar vermemiş olan kimseyi suç işlemeye teşvik eden, kışkırtan anlamlarına gelmektedir. Yaşar Çağbayır, Ötüken Türkçe Sözlük, C. III, İstanbul 2001, s. 3415.

olanaklardan da yararlanamamıştır. Bu durum savaş ortamında esirler için normal karşılanabilir. Fakat savaşın sona ermesi ve esirlerin değişimi konusunda anlaşmaların imzalanmasına rağmen bu esirler Balya'da kalmışlardı. Romanyalı esirlerin savaş sonrasındaki durumunu, Türkçe bilen birkaç Romanyalı esirin verdiği dilekçeden öğreniyoruz. Bu dilekçeye göre Romanyalı esirler sefil bir haldeydiler ve içlerinden bazıları Balya'da dilencilik yaparak hayatta kalmaya çalışıyordu. (HR. SYS, Nr. 2231/30).

Bu üç hadise dışında savaş yıllarında madenciler hakkında bilgi veren başka bir kayıt bulunmamaktadır.

7. BALYA MADEN İŞÇİLERİNİN HAK ARAYIŞINDA ÖNEMLİ BİR GİRİŞİMİ: 12 MAYIS 1921 TARİHLİ DİLEKÇELERİ

Savaş sonrası madende çalışan işçiler hakkındaki belgelerin büyük çoğunluğunu kaza raporları oluşturmaktadır. Bunun dışında dikkate değer en önemli belge Mihal'in Balya Amele Teavün Cemiyeti adına Sadrazama sunduğu 12 Mayıs 1921 tarihli dilekçedir. Bu dilekçe işçilerin mevcut durumunu gözler önüne sermektedir. Mihal vermiş olduğu dilekçede şirketin nizamnameye aykırı davrandığını, yer üstünde çalışan işçinin yüz kuruş yevmiye aldığını buna karşılık yer altında temiz havadan yoksun işçiye yetmiş kuruş yevmiye verildiğini, doktor ve eczane için muavenet sandığı adına işçilerin maaşından yüzde iki oranında para kesildiğini, iş sırasında yaralananlara tazminat ödenmediğini veya çok cüzzi bir miktar verildiğini, bir mağaza açılarak işçilerin buradan zorla yüksek fiyata alışveriş ettirildiğini, maden mühendislerinin işçilerin durumunu kontrol etmediklerini anlatmıştır (T.OMİ, Nr. 1688/18).

Dahiliye Nezareti, dilekçeyi dikkate almış ve gerekli araştırmaları yapmıştır. Buna göre Soma'da işçilerin 110-120 kuruş arasında, Susurlukta yer üstünde çalışan çocuk işçilerin 40-60 kuruş arasında, yine aynı madende yer altında çalışan matkapçının 100-150 kuruş arasında yevmiye aldığı görülmüştür. Müfettişler düşük ücretin asayişsizliğe sebep olabileceğinden ücretlerinin yükseltilmesi önermişlerdir. Dışarıdan işçi alımı konusunda, öncelikli olarak o bölge ahalisinin istihdam edilmesi gerektiğini açıklamışlardır. Şirketin, işçilerden para kesmesi uygun bulunmamıştır. Şirket mağazasından yüksek fiyata zorla alışveriş yaptırılıyor ise mağazanın kaymakamlık tarafından kapatılacağı belirtilmiştir (T.OMİ, Nr. 1688/18).

Şirket, muavenet sandığına kesilen para konusunda Nezaretin ayrıntılı bilgi istemesi üzerine muavenet sandığının yedi yıllık bilançosunu gösteren bir tablo hazırlamıştır. Bu tabloya göre muavenet sandığı için işçilerden yedi yılda (1912-1918) toplam 1.495.932 lira kesilmiştir. Buna karşılık işçilere 7.789.215 liralık yardımda bulunulmuştur (T.OMİ, Nr. 1688/18). Rakamlar şirketin işçilere gerekli yardımları yaptığını söylemektedir. Fakat işçilerin şikayetleri farklı yöndedir. Rakamların şirket tarafından verildiği ve kıyaslama yapabilecek başka bir verinin bulunmadığı göz önüne alınırsa şirketin müdafaasına kuşku ile yaklaşmak gerekir.

Mağaza meselesine gelince, şirket yetkilileri işçilerin istedikleri yerden alışveriş yapabildiklerini, herhangi bir zorlamanın olmadığını belirtmiştir. Tabloya atıfta bulunarak, işçilere piyasa değerinin altında fiyatla ürün sattıkları hatırlatılmıştır (T.OMİ, Nr. 1688/18).

Mihail'in vermiş olduğu dilekçe işçilerin konumunun 1909'dakinden pek farklı olmadığını göstermektedir. İşçiler düşük ücretle çalıştırılmakta, tazminatları ödenmemektedir. Maden bölgesi dışından işçi alımına gidilmiştir. Öte yandan muavenet sandığı ve işçiler için bir mağaza kurulması olumlu sayılabilecek gelişmelerdendir. Ancak Mihal'in belirttiğine göre bunlar usulüne göre işletilememiştir.

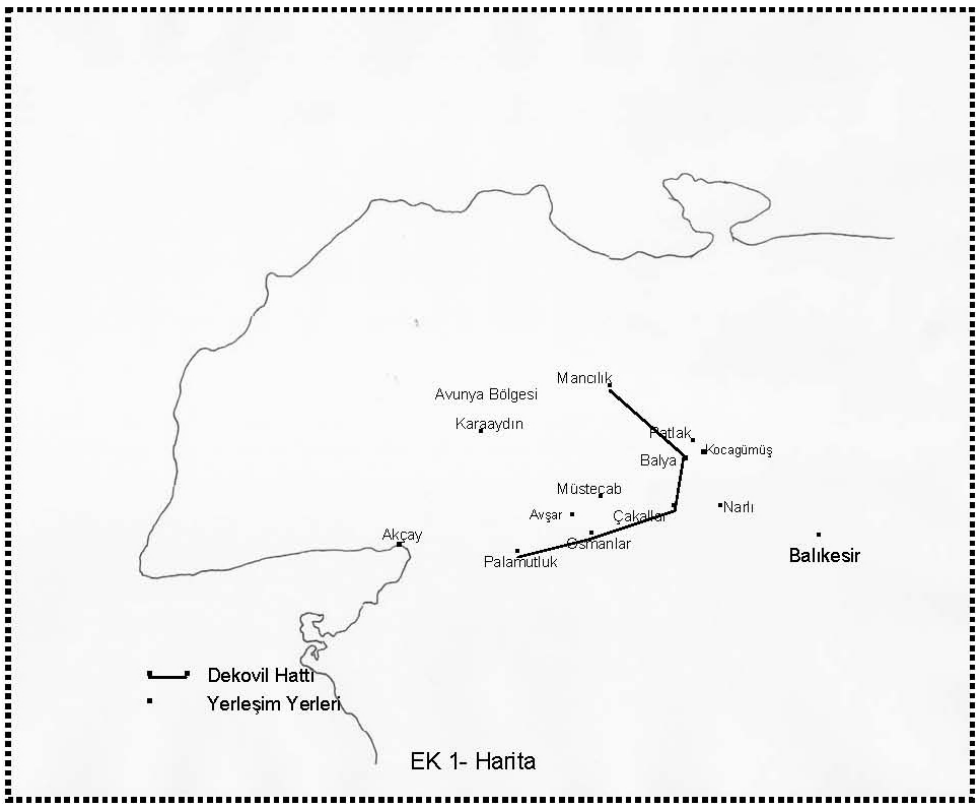
Son olarak, Mihal'in dilekçesi ile 1909 yılında verilen dilekçe kıyaslandığında önemli bir hususiyet ortaya çıkmaktadır: Mihal işçilerin kurduğu teşkilatın başkanıdır ve bu sıfatla hareket etmektedir. 1909 yılında ise böyle bir teşkilat bulunmamaktadır. 1909 tarihli dilekçede işçiler kendilerini "mazlum ve bîçâre" olarak değerlendirmişler, şirketin kendilerine "reva" gördükleri muameleyi anlatmışlar ve devletin himayesine sığınmışlardır. Bu tarihte devlet tartışmasız otoritedir. Mihal'in dilekçesinde ise işçi haksızlığa uğramıştır, ancak aciz değildir. Devlet otoritesi kabul edilmekle birlikte, işçinin "kuvvet-i bedeniyyesi" ve "sa'y-i sabıranesi" vardır. Devlet işçiyi "kapitalist sınıfına karşı" korumak zorundadır. Bu dilekçede işçi hakkını ararken daha yüksek sesle bağırmıştır. Öte yandan Mihal'in dilekçeyi hazırlarken seçtiği kelimeler onun bazı fikir akımlardan etkilendiğini göstermektedir (T.OMİ, Nr. 1688/18; TOMİ, Nr. 1596/53).

8. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde madencilik alanındaki düzenlemelerin yetersiz oluşu madenciliğin geç gelişme göstermesine neden olmuştur. 1869'da hazırlanan Maadin Nizamnamesi ile bu alandaki hukuki boşluk doldurulmuştur. Bu tarihten kısa bir süre sonra batılı sermayedarlar Anadolu ve Rumeli'de madencilik sektörüne yatırım yapmıştırlar. Bu bağlamda Fransızlar tarafından 1892'de kurulan Balya-Karaaydın Maden Şirketi Balya'daki simli-kurşun, kömür ve manganez madenlerinin işletme hakkını elde etmiştir. Fransızlar mevcut kanunlar gereğince madende önce bölge ahalisini çalıştırmıştır. Kanunda yapılan değişiklik üzerine şirkette Anadolu'nun diğer şehirlerinden gelenler de çalışmaya başlamıştır. Bu durum Balya-Karaaydın Maden Şirketi'ni çalışanları açısından çoklu bir yapıya kavuşturmuştur. Bu yapı hiçbir zaman işçiler arasında sorun oluşturmamıştır.

1869 Nizamnamesi işçilerin haklarını koruma altına almıştır. Nizamnamenin işçilere yönelik maddeleri işçi haklarını korumakla beraber uygulamada işçilerin mağdur olduğu görülmüştür. Buna göre işçiler düşük ücretle çalıştırılmıştır. Mesai saatleri bazen günde on iki-on üç saate çıkarılmıştır. Şirket kazaları önleyecek gerekli tedbirleri almamıştır. Kaza geçiren işçiler tazminat alamamış ya da çok düşük miktarda para alabilmişlerdir.

Mağdur olan işçiler 1908 ve 1910 yıllarında grev düzenlemişlerdir. Fakat bu grevlerin olumlu bir getirisi olmamıştır. Yine mağduriyetlerinin giderilmesi için hükümete dilekçe vermişlerdir. 1909 yılında verilen dilekçe hükümet tarafından ciddi bir şekilde incelemeye alınmamıştır. Buna karşılık 1921'de verilen dilekçe ile mevcut yönetim şirket hakkında soruşturma başlatmıştır. İki dilekçe kıyaslandığında işçilerin hak arayışında belirli bir ilerleme kaydettiğini görülür.

EK 1- Harita

KAYNAKÇA

BAYRAKTAR, B.(2002). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

BAYRAKTAROĞLU, Ş.-Gültekin EMRE(1979. Balya Kurşun Madenleri Üzerinde Fransız Emperyalizmi-Balya'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Madenin Dünü-Bugünü. *Ülke*, 9, 1979, ss. 146-167.

CLARK, Edward C.(2006). Osmanlı Sanayi Devrimi. Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Editörler: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Phoenix* Yayınları, Ankara 2006 , ss. 499-513.

ÇAĞATAY, N(1943). Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1, 1943, ss. 117-126.

ÇAĞLABAYIR, Y(2001). Ötüken Türkçe Sözlük, C. III, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2001.

ELDEM, V.(1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: T.T.K.

İNALCIK, H(2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600, C. I.* İstanbul: Eren Yayınları.

KARAKIŞLA, Yavuz S.(2007). *Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950.* Derleyenler Donald Quataert-Erik Jan Zürcher, İstanbul: İletişim Yayınları.

Maadin Nizamnamesi (1869), İstanbul 1869.

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt 13 Sayı 24
Aralık 2010
ss.227-240

MUTAF, A.(2003). *Salnâmelere Göre Karesi* (1847-1922). Balıkesir: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları.

ÖKÇÜN, A. G.(1982). *Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

SU, Kamil(1939). *Balıkesir Madenleri*, İstanbul: Balıkesir Halkevi Yayınları.

TIZLAK, F.(1997). *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yüresinde Madencilik (1775-1850)*. Ankara: T.T.K.

1323 Senesi Maden İstatistiği, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, 1325.

QUATAERT, D.(2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

VARLIK, M. B:(1985). Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, İstanbul.

http://www.etimaden.gov.tr/tr/madensozluk/II.htm, Erişim Tarihi 07.07.2010

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi,

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.); 2617/41, 2621/43, 2668/61.

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.); 111/1.

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR.); 40/131, 40/139.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS.); 2231/30, 2231/30.

Ticaret-Nafia-Ziraat Orman Meâdin Nezaretleri (T.OMİ); 1559/2, 1596/53, 1663/44, 1663-71, 1663-81, 1684/17, 1684-35, 1686/65, 1687/1, 1687/40, 1688/18, 1689/72, 1690/31, 1691/40, 1692/74, 2641/97.

Gazeteler

Karesi Gazetesi; 21 Nisan 1330 (4 Mayıs 1914), 29 Mayıs 1330 (11 Haziran 1914), 9 Şubat 1330) (22 Şubat 1915).

İsmail BÜLBÜL

1982 yılında Balıkesir'de doğdu. İlköğrenimini Kütahya'da orta ve lise öğrenimini Balıkesir'de tamamladı. 2003 yılında Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2007 yılında Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamladı. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı. Halen doktora eğitimini sürdürmektedir.